

ODCHÁZENÍ: POLITIČKY ODCHÁZEJÍCÍ Z POLITICKÉ SCÉNY A JEJICH ZKUŠENOSTI /

PETRA RAKUŠANOVÁ, LENKA VÁCLAVÍKOVÁ-HELŠUSOVÁ

Departing: The Experiences of Female Politicians Leaving the Political Arena

Abstract: The participation and representation of women in decision-making bodies is an important factor in evaluating the level of political culture and the quality of democracy in a country. In the Czech Republic, and in post-communist countries in general, the representation of women in decision-making is imbalanced when compared with the representation of men. This fact is indicative of patterns of governance and the attitudes and values of citizens and suggests a generally passive citizenship in post-communist countries. In reaction to this development, there have been a number of analyses on women in politics in recent years. In general these studies concentrate on the barriers facing women entering politics and actively involved in political life. In recent years there has been a tendency in the media to give space to women who have left politics and have them look back and evaluate their career and the nature of politics. In this respect the academic sphere is lagging behind. The authors of this article aim to fill in this gap. They examine the following question: why do women leave politics after having struggled so hard to get in? They focus on the experiences of women who, in most of the cases, spent more than a decade in politics. They look at the women's retrospective evaluations of their political careers, at life-work balance in politics, and the women's experience of departing from politics. The article concludes that the key factor behind entry into politics, and behind maintaining a political career, is the relationships within political parties. Stereotypes and strategies continue to influence the strategic choices of actors, who assimilate into the existing political culture and choose not to generate considerable pressure for change in gender relations in political life.

Key words: female political participation, quality of democracy, female political carrier

Zastoupení žen v politických rozhodovacích funkcích je jedním z faktorů hodnocení míry politické kultury a kvality demokracie. V České republice, a v postkomunistických zemích obecně, je zastoupení žen v rozhodovacích funkcích ve srovnání s podílem mužů nerovnovážné a v některých případech i výrazně nevyvážené. To svědčí o rezervách, jaké postkomunistické země v cestě k demokracii ještě mají – o charakteru politiky a vládnutí, postojích a hodnotách občanů i celkově spíše pasivní povaze občanství. V posledních letech proto vznikla řada domácích i zahraničních analýz orientovaných na působení žen v politice (např. Galligan et al. 2007; Rakušanová a Helšusová 2006). Tyto výzkumy se z různých teoretických perspektiv zaměřují na identifikaci bariér pro účast žen v politickém životě – a to především při vstupu či v průběhu aktivní politické kariéry.

Zatímco aktivitám žen v politice se média věnují jen okrajově, řada z nich dala v posledních letech prostor ženám, které v politice dosáhly často významných funkcí či pozic, avšak z politiky odešly. Subjektivní výpovědi bývalých političek přiměly autorský tým položit si otázku, co vede k odchodu ženy, které v politice delší dobu působily, vědí, jak fungují struktury institucí, do nichž byly zvoleny, jak pracují procesy uvnitř politických stran a mají hlubokou zkušenost s tím, kde jsou hlavní problémy střetávání se mužů a žen v politickém prostoru. Uvědomujeme si, že politiku samozřejmě opouštějí i muži. Autorský tým si však neklade otázku, zda k odchodu z politiky vedou ženy jiné důvody než muži, zda politiku opouští proporcčně více žen než mužů atd. Prezentovaný výzkum se zaměřil na dosud opo-

míjenou stranu procesu působení žen v politice – na jejich odchod z politiky.

Ženy, které se z nějakého důvodu rozhodly odejít nebo nebyly úspěšné ve volbách a odejít musely, představují dosud neprobádanou oblast. Jejich poznání a subjektivní postoje jsou z hlediska působení žen v politice a získávání žen pro snahu prosadit se velmi specifické a důležité.

Předmětem této analýzy je především zkušenost žen, které strávily v politice část svého aktivního života, někdy jí i obětovaly svou profesi, musely politice uzpůsobit své rodinné podmínky a nakonec se z politiky rozhodly odejít nebo k tomu byly přinuceny, tzv. byly odejity. Tato specifická zkušenost a retrospektivní hodnocení vlastních zážitků z pohledu odcházejících političek jsou velice cenné jak výzkumně, tak pro ženy, které naopak usilují o vstup do politiky a hledají v ní své uplatnění.

Přístupy k hodnocení účasti žen v politice

Jak již bylo připomenuto v úvodu, zastoupení žen v politice je v demokratické teorii indikátorem kvality demokracie, která musí být podle Merkela hodnocena na základě procedur, obsahu a výsledků demokratického vládnutí. Jádrem teorie ukotvené/neukotvené demokracie, která se zaměřuje jak na dimenzi vstupů (politická participace), tak výstupů (rovnost, sociální a politická inkluze), jsou následující dimenze: 1. procedurální – vláda práva; 2. vykazovatelnost (*accountability*); 3. schopnost volených zástupců reagovat na podněty občanů (*responsiveness*); 4. realizace rovných politických práv a svobod; 5. substantivní integrita společ-

nosti – progresivní redukce sociálních a ekonomických nerovností (Merkel 2004; 2007; Merkel a Croissant 2004). Zastoupení žen v politice, tak jak jej chápeme v tomto příspěvku, ovlivňuje čtvrtou a pátou dimenzi – nízká míra reprezentace žen v politice je úzce spojena se statutem žen. Ženy jsou totiž často chápány nikoli jako jednotlivci, ale jako sociální skupina (srov. Nyklová 2008). Rovněž jejich sociální status je výrazně nižší než sociální status mužů. Tuto myšlenku podporuje francouzská politoložka Chantal Mouffe, podle níž by mělo být občanství vnímáno jako forma politické identity, která se plně identifikuje s principy svobody a rovnosti (Mouffe 1995).

V příspěvku se naopak nezabýváme vztahem mezi symbolickou, deskriptivní (zastoupení) a substantivní reprezentací žen. Nevěnujeme se zde ani efektu, jakého mohou ženy v politice dosáhnout, popsaném například v konceptu kritické masy Drude Dahlerup.¹

Existuje mnoho přístupů k hodnocení účasti žen v politice, my se zde omezíme na konzervativní a liberální, které jsou na škále jednoho spektra k sobě opačné. Konzervativní přístup klade velký důraz na sílu politické identity, kterou vnímá jako silnější než genderovou. Podle zastánců konzervativního přístupu utvoří ženy ve vysoké politice elitní skupinu reflektující vlastní zájmy, spíše než by do politiky přinášely genderová témata či genderovou senzitivitu témat stávajících. S tímto postojem se ztotožňuje většina pravových politických stran u nás i v zahraničí (včetně Skandinávie),² které rovněž tímto způsobem zdůvodňují skutečnost, že se nezabývají otázkou zastoupení žen uvnitř strany ani ve volených funkcích.

Naopak opačný, liberální přístup klade důraz na možnost existence odlišné ženské politické kultury. Úvahami o existenci odlišné ženské politické kultury se ve svých studiích zabýval již německý sociolog Georg Simmel, který konstatoval, že všeobecná dominance mužů vede k vyvážení žen z oficiální kultury a jejich produktů a k vytvoření paralelní samostatné ženské kultury (Simmel 1984). Protože v současném politickém diskursu hrají dominantní roli muži, je možné chápat odmítání politiky ženami jako odmítnutí mužského politického stylu spíše než politiky jako takové.

Podle britské politoložky Ann Philips, která analyzuje rozpor mezi formálním principem rovnosti (zakotveným ve většině ústavních systémů) a každodenní, především politickou realitou, může být nízká míra reprezentace žen v politice vnímána jako faktor vytvářející dvouúrovňové občanství, v němž se ženy de facto stávají občankami druhého řádu (Philips 1993).

Zatímco zastánci konzervativního přístupu používají argument, že rovnost příležitostí byla splněna udělením aktivního a pasivního volebního práva ženám, faktické rovnosti může být dosaženo pouze odstraněním formálních překážek – takzvaných skrytých bariér – jako jsou například vzorce nominace a výběru kandidátů.

V případě, že je nízká míra reprezentace žen a dalších znevýhodněných skupin (např. mladí lidé, národnostní menšiny atd.) v politice vnímána jako problém, je možné začít

hledat řešení. Jedním z možných řešení je aplikace mechanismů genderové rovnosti. Analýza proměny skandinávské politiky však ukazuje na skutečnost, že k proměně politiky a významnému navýšení účasti žen došlo především na základě vnitřní proměny skandinávských politických stran. Nejprve to byly převážně levicové strany, které byly otevřeny zavedení vnitrostranických kvót. Například první politickou stranou ve Skandinávii, která přijala vnitřní 40 % kvótu pro reprezentaci obou pohlaví, byla norská Labour Party v roce 1983. Nejednalo se pouze o sestavování kandidátek v parlamentních volbách, ale tato změna se týkala rovněž všech stranických orgánů jak na centrální, tak na místní úrovni (Dahlerup 1998). Volební úspěch norské Labour Party přiměl i ostatní politické strany k přijetí podobných mechanismů. K proměně politických stran totiž přispěla celková proměna společenských postojů k zastoupení žen. Veřejnost se stala k tématu senzitivní a politické strany reagovaly vnitřní proměnou.

Důležitým přínosem pro analýzu účasti žen v politice je teoreticko-analytický model Pippy Norris, který identifikuje tři typy bariér pro účast žen v politickém životě – institucionální, individuální a společenské bariéry (Norris 2004). Uvedený model představuje nejen jednotlivé faktory, které ovlivňují proces výběru zastupitelů, resp. podíl žen v politických funkcích, ale naznačuje také vzájemné vztahy mezi jednotlivými aktéry výběru. Vedle makrostrukturních prvků, jako je stupeň modernizace společnosti, společenské podmínky či politická kultura, hrají klíčovou roli politické strany, jež lze charakterizovat jako tzv. držitele klíčů. Politické strany totiž nejen rozhodují o tom, jaký vyberou postup při výběru kandidátů, ale také o tom, kdo budou tzv. volitelé (tedy ti, kteří rozhodují o výběru kandidátů/kandidátek), komu bude otevřený proces výběru kandidátů nebo jaké budou požadavky na jejich výběr. V neposlední řadě hrají důležitou roli také požadavky voličů – tedy veřejné mínění.

Jednotlivé faktory mohou být v České republice shrnuty následujícím způsobem:

Mezi *institucionální bariéry* vstupu žen do politiky řadíme prostupnost volebního systému a způsob výběru kandidátů v politických stranách. Původní základní teoretické tvrzení spočívalo v tom, že v parlamentech, které jsou voleny na základě poměrného volebního systému, je více žen než v těch, které jsou voleny většinovým systémem, což ukazují komparativní mezinárodní analýzy, které srovnávají vliv volebního systému na podíl zvolených žen (Lakeman 1976; Rule 1981; Norris 1985; Matland 1998).

V České republice sice existuje vliv poměrného volebního systému na vyšší zastoupení žen ve volených politických funkcích, jeho vliv je ale zprostředkován tím, jaký počet mandátů získá každá strana v jednotlivém volebním obvodu. Důvodem je minimální zájem politických stran nominovat na první místa kandidátek ženy a obecně nominovat je na volitelná místa. Přesto v letech 1996–2002 vzrostl jak podíl žen mezi kandidujícími do Dolní komory Parlamentu ČR (celkově o 6 %), tak podíl žen mezi zvolenými záko-

nodárci (o 2,5 %). Na druhé straně trvale klesá poměr mezi počtem kandidátek-žen a zvolenými ženami.

Obecně je v České republice vztah mezi podílem zvolených žen a velikostí volebního obvodu z hlediska strany redukován dvěma faktory. Za prvé nedochází ke zvyšování podílu zvolených žen s velikostí volebního obvodu na Moravě a za druhé je podíl zvolených žen nesouměrně rozložen mezi jednotlivé strany s tím, že levicové strany (KSČM a ČSSD) mají mezi zvolenými ženami více zástupkyň. Proto jsme se v jiném výzkumu rozhodli provést regresní analýzu, v níž by jako nezávislá proměnná byla velikost volebního obvodu z hlediska strany, levicovost strany a Morava a jako závislá proměnná byl podíl zvolených žen ve volebním obvodě (Rakušanová, Linek 2004).

Zjištěné výsledky naznačují, že současný volební systém je pro vyšší podíl žen ve volených funkcích relativně vhodný – zvětšení volebního obvodu na celou republiku by nepochybně přispělo ke zvýšení počtu žen v Poslanecké sněmovně ČR a zároveň jakékoli zmenšení volebních obvodů by vedlo ke snížení počtu žen. Zároveň výsledky ukazují vliv hodnot při výběru a nominování žen na volitelná místa – moravské regiony s vyšším počtem nábožensky založených občanů a s preferencí tradičního modelu rodiny a rozdělení rolí mezi muže a ženu mají signifikantně nižší zastoupení žen na kandidátkách. Současně existují zřetelné rozdíly mezi jednotlivými stranami: KSČM a ČSSD mají mezi zvolenými poslanci mnohem větší podíl žen, což lze vysvětlit mimo jiné i tím, že se obě strany k většímu zastoupení žen v politických funkcích hlásí (Rakušanová, Linek 2004).

Jako klíčové *individuální bariéry* participace žen v politickém životě identifikujeme následující faktory: 1. *přetrvávající patriarchální model rodiny* – pro politickou kariéru žen je klíčové skloubení politické kariéry a rodinného života, protože však přetrvává tradiční rozdělení genderových rolí, vnímají ženy-političky domácí práce jako svou povinnost. Podpora nebo alespoň tolerance politických aktivit ze strany rodiny je tak jednou z důležitých podmínek vstupu do politiky; 2. *odlišná hodnocení mužů a žen* – pro ženy-političky je často obtížné prosadit svůj názor, být respektována, protože v politice panují rozdílná měřítká pro muže a pro ženy. Dominující mužský princip a mužské vnímání, představující v současné době v české politice dominantní diskurs, je částí žen-politeček hodnocen rozporně, avšak převážně negativně. Rozdílné vnímání mužů a žen v politickém životě je reflektováno také ve výzkumech postojů české veřejnosti; 3. *odlišné pojetí moci* – muži a ženy v politice mají odlišné pojetí moci, pro ženy je méně často důležitá funkce a postavení, naopak svou roli chápou jako veřejnou službu. Tento fakt je rovněž reflektován v rozdělení resortů – ženy jsou často obsazovány nejen do nižších funkcí, ale také do „slabších“ resortů – platí tzv. politika péče (zdravotnictví, školství...) (Rakušanová a Helšusová 2007).

V rámci shrnutí *společenských bariér* můžeme konstatovat, že mezi muži a ženami existuje rozdílnost v postojích k participaci v politice. Ženy vyjadřují menší zájem o politiku a účast na ní. Obecně však naprostá většina české ve-

řejnosti považuje zapojení žen do veřejných funkcí za „užitečné“. Na základě srovnání výsledků empirických šetření z počátku 90. let rovněž zaznamenáváme zvyšující se trend podpory zapojení žen do politického života.

Nášim cílem je analyzovat politickou praxi na pozadí těchto teoretických a analytických přístupů k politickému zastoupení žen, protože odchod žen z politiky dosud není v sociologické a politologické literatuře konceptuálně ani teoreticky zpracován.

Metodologie výzkumu

Inovativní charakter výzkumu (autorskému týmu nejsou žádné domácí ani zahraniční výzkumy s obdobným zaměřením) vedl řešitelský tým k adaptaci otázek týkajících se vstupu žen do politiky. Cílovou skupinou kvalitativního šetření byly ženy-političky, které opustily politickou sféru, opustily svou politickou kariéru a odešly z různých politických pozic – na regionální či celostátní úrovni. Respondentky se rekrutovaly z různých regionů, politických stran i mocenských pozic, jednalo se jak o političky, které se musely vzdát své původní profese, tak o ty, které obojí skloubily. Kvalitativní metodologie spolu se způsobem výběru však neumožňují označit výzkum za reprezentativní. Přesto však nabízí zajímavou sondu do dosud neprobádané oblasti.

Výzkumným nástrojem byl polostandardizovaný řízený rozhovor. Výběr vzorku proběhl tzv. záměrným způsobem – nejprve byl z více zdrojů shromážděn seznam přibližně třiceti jmen vytipovaných političek, které již opustily politickou kariéru. Seznam jsme dále v průběhu oslovování respondentek na jedné straně rozšiřovaly, na straně druhé také o některé jména krátily (některé z respondentek se vrátily do politického působení, některé zemřely). Seznam se dále zásadně zkrátil o jména, jejichž nositelky rozhovor na sledované téma odmítly nebo rozhovor přislíbily, ale nenašly již pro něj termín. Z části to byly ženy, které jsou více exponovány, nemožnost realizace rozhovoru zdůvodnily nedostatkem času. Jiným odůvodněním bylo často to, že s politikou nechtějí už mít nic společného nebo explicitně nebyly ochotny reflektovat svoji politickou minulost. Sestavení výzkumného vzorku bylo proto jednou z nejobtížnějších fází řešení výzkumného projektu. Ve výsledku se však podařilo shromáždit 17 rozhovorů od velmi bohatého vzorku expoliteček, který je přiblížen níže.³

Vzorek žen, které byly ochotny poskytnout svůj čas pro výzkumný rozhovor, tvoří velmi zajímavou a pestrou skupinu. Určité charakteristiky jsou však shodné – podstatná část respondentek má zkušenost z politického prostředí v časově dlouhém rozsahu téměř sedmnácti let. Vstupovaly tedy do politické sféry v době politických změn v letech 1989–1990. Tato zkušenost silně poznamenává jejich nositelský pohled na prvotní politickou praxi a hodnocení let pozdějších. V zásadě všechny z těch, které mají zkušenosti z raných demokratizačních procesů, poukazují na přátelskost prvotních politických kontaktů a vazeb, snahu zaměřit se na problémy a věcně řešit jednotlivá témata. Teprve s postupnou stabilizací situace a vznikem standardnějších

podob politických stran se část z nich setkala s problémy žen v politice, které jsou dnes často řešeny. Některé si však uchovaly určitý nadhled či specifickou pozici mezi svými spolustraníky a pozici žen v politice nevyhodnocují jako nijak výrazně problematickou, kromě nízkého počtu žen v politice obecně a rodinných povinností. Další respondenty mají více či méně kratší politickou zkušenost, většinou však nejméně v rozsahu čtyř let. Politická zkušenost dvou třetin vzorku zahrnovala nejméně dvě volební období. Polovina dotazovaných expolitiček je z oblasti Prahy, druhá polovina z dalších krajů a regionů.

Téměř polovina z dotazovaných žen se podílela na politické práci v regionální podobě, více než polovina na úrovni celonárodní politiky. Některé mají zkušenost z obojího prostředí. Nicméně i většina žen z regionální oblasti politiky má zkušenost s prací na důležitých politických postech (např. náměstkyně hejtmána či primátora apod.) Ve vzorku jsou přítomny bývalé ministryně, bývalé poslankyně, zastupitelky z krajů či obcí, rovněž jsou zde ženy, které zaujímaly důležité pozice ve vnitrostranické hierarchii (např. místopředsdkyně strany). Složení vzorku z hlediska politických stran jde napříč politickým spektrem. Zároveň kromě žen představujících větší politické strany jsou zde i představitelky menších politických uskupení nebo ženy, které své pozice zastávaly jako nezávislé, ale vycházely z kandidátek některé politické strany. Z hlediska věku se větší část respondentek pohybuje nad věkovou hranicí padesáti let. Je to pochopitelné vzhledem k zadání, které jsme sledovaly. Jsou zde nicméně i ženy mladší, všechny ale starší 35 let.

Pokud srovnáme stávající vzorek respondentek s předchozími výzkumy v této oblasti, lze konstatovat, že retrospektivní hodnocení kariéry je otevřenější než hodnocení politického prostředí a podmínek političek, které jsou v politice právě aktivní (srov. Rakušanová et al. 2004; Rakušanová a Helšusová 2007). Většina respondentek byla otázkami stimulována k reflexi politické kariéry a především k (relativně) otevřené kritice vnitřní organizace svých politických stran.

Odchod z politiky očima žen

V analýze hledáme některé podobné rysy individuálních osudů nebo naopak odlišné varianty situací, postojů, názorů a hodnocení. Hledáme odpověď na otázku, co vede ženy, které v politice delší dobu působily, chápou fungování struktur zastupitelských orgánů, v nichž působily, i procesů uvnitř politických stran, chápou hlavní problémy střetávání se mužů a žen v politickém prostoru, k opuštění politiky.

Vedle analýzy důvodů odchodu z politiky je analýza vedena obsahem rozhovorů – představíme zde témata, která z rozhovorů vystupují jako dominantní a charakteristická pro působení žen v politice a poukážeme na problémy, které jsou důležité pro stávající nebo budoucí ženy v politice. Vedle odchodu z politiky se proto věnujeme rovněž vstupu respondentek do politiky, jejich působení v politice, problematice kombinace rodinného a pracovního života a fungování v dominantním mužském prostředí.

V textu využíváme doslovných citací žen, se kterými jsme realizovaly rozhovory. Přestože text přináší všechna hlavní zjištění, která analýza poskytla, doslovné citace konkrétních žen často mluví za vše a velmi dobře ilustrují témata, která zde objasňujeme.

Vstup do politiky

Pokud se zaměříme na vstup žen do politického života, můžeme na základě našich rozhovorů definovat tři vlny vstupu respondentek do politiky. Každá vlna je zároveň samostatným typem spojeným s odlišnými mechanismy fungování politického života.

Pokud postupujeme chronologicky, tak prvním klíčovým impulsem pro vstup do politiky byl rok 1989. Respondentky, které vstoupily do politiky v tomto období (listopad 1989–1990), pociťovaly silněji než jiné vůli po změně, touhu podílet se na změnách politického života a snahu přispět k budování nového politického systému. Tuto skutečnost velmi dobře dokumentuje výrok jedné z dotazovaných žen: „...*když chce člověk něco změnit, musí to vzít přes politiku.*“ (OP15/07) Motivace v podobě příležitosti ovlivňovat věci veřejné, zvláště po mnohaleté absenci takové možnosti, byla u těchto žen velmi silná.

Dalším důležitým zlomem bylo založení samostatné České republiky a první volby jak komunální v roce 1994, tak parlamentní v roce 1996. Třetím výrazným impulsem pro vstup některých žen do politiky bylo kritické hodnocení současného politického vývoje v letech 1999 až 2000, ale také vznik krajských samospráv v roce 2000, které poskytl řadu nových příležitostí i pro ženy.

Obecně lze pro všechny vlny konstatovat, že zde vedle vnitřního impulsu a osobního rozhodnutí pro vstup do politického života hrál u řady respondentek klíčovou roli podnět vnější – tedy skutečnost, že byly osloveny konkrétní osobou (ve všech případech mužem), aby se do politiky zapojily. Naprostá většina žen ve výzkumném vzorku byla do politiky vtažena muži, často na základě hektických situací, kdy tzv. bylo někoho potřeba na určitou pozici, jak to některé z respondentek vysvětlovaly, nebo se v některé politické straně na volební kandidátku tzv. hodilo to, že se jednalo o kandidátku-ženu. Přestože mají dotazované ženy tuto zkušenost, některé z nich upozorňují na to, že ženy musí do politiky chtít a nelze je k tomu nutit. Z části tak možná pojmenovávají svou počáteční ochotu k tomu „nechat se“ vtáhnout do politického dění.

K politické účasti žen je tedy nutná součinnost dvou faktorů – toho, že ženy samy mají zájem být politicky aktivní, a vnějšího impulsu, výzvy ze strany některého politického uskupení. Na základě rozhovorů můžeme konstatovat, že vnější impuls hraje často rozhodující roli, protože ženy mají tendenci být samy k sobě a ke svým schopnostem velmi kritické a neusilují o věci, které jim připadají nedostupné. Z dominantně mužského profilu politické scény se právě práce v oblasti politiky může řadit žen jevit jako pro ně uzavřená. Pomyslné „pozvání“ zde sehrává důležitou roli.

V našem vzorku byly vedle bývalých vrcholových politiků také ženy dříve aktivní v místní a regionální politice. Kariérní dráhy těchto dvou skupin se pouze zřídka protínají. Vrcholové političky svou politickou kariéru začínají vstupem do politické strany a postupují na volená místa. Ženy v místní a regionální politice začínají svou politickou kariéru v místě bydliště, kde je často vstupní motivací snaha podílet se na změnách jejich bezprostředního okolí. Jedna z respondentek konstatuje, že ženám více vyhovuje komunální politika, která je založena na rozhodování, na rozdíl od tzv. vysoké politiky, kterou respondentka vnímá spíše negativně a označuje ji za „dohadování“. Pokud pracují v politice dlouhodobě, spíše dále zůstávají na regionální úrovni. To je téma, které je zásadní z hlediska celkového prosazování žen v politice. Představa, že ženy se v regionální politice mnohem naučí a poté se prosadí v politice celonárodní, je zatím pravděpodobně spíše přáním než realitou.

Konec politické kariéry

Pokud se zaměříme na opačný konec politické kariéry žen, tedy její ukončení, přináší náš výzkum velmi zajímavé zjištění – opuštění volené politické funkce automaticky neznamená ukončení aktivní politické kariéry. Většina respondentek považuje získané zkušenosti s fungováním mocenských mechanismů za cenné. Získané zkušenosti uplatňují v nevolených, často však politicky nominovaných funkcích (včetně zahraničí). Více než polovina respondentek se i přes jisté rozčarování s realitou politické každodennosti o politiku nadále zajímá a nevylučuje možný návrat k aktivní politické kariéře.

O postavení žen v politických stranách svědčí skutečnost, že nejčastějším důvodem ukončení (volené) politické kariéry žen-politiků, které byly respondentkami našeho výzkumu, patří neúspěch ve volbách v důsledku nominace na nevolitelné místo.⁴ Tento fakt potvrzuje předchozí výzkumy (srovnej např. Rakušanová et al. 2004), podle nichž je jednou z nejvýznamnějších příčin nízkého počtu žen v politice plná kontrola nominačního procesu mužů. „... při sestavování těch kandidátek se to udělá tak, aby se (ženy) dostaly až na méně volitelná místa.“ (OP09/07)

Druhý nejvýznamnější důvod pro odchod z aktivní (volené) politiky s prvním velmi úzce souvisí. Řada respondentek opustila politickou stranu – a s tím i možnost být znovu zvolena – po konfliktu s představiteli vlastní politické strany. S ohledem na skutečnost, že mají politické strany de facto monopol na vysoké volené politické funkce, je takový konflikt koncem aktivní politické kariéry na národní úrovni. Takové konflikty však probíhají i na úrovni regionální. Respondentky poukazují na to, že tyto konflikty se strhávají v momentě, kdy daná žena může do budoucna obsadit konkrétní pozici, o kterou usilují i další členové strany – muži. Považují v těchto konfliktech muže za méně schopné nést prohru a zároveň za zdatnější v prosazení si své mocenské pozice. Jedna z respondentek, která odešla po jasném vnitropolitickém střetu, říká: „Okolnosti byly velmi dramatické... byli jsme dva kandidáti na hejtmana (za stej-

nou stranu – pozn. aut.) a odchod byl tím pádem vynucený, ... nebyl dobrovolný. ... Já jsem se nedostala v primárních volbách na kandidátku a tím pádem už nikdy do konce života nebudu kandidovat.“ (OP01/07) Lze to ilustrovat i následujícím výrokem: „Mohu říct, že v době, kdy jsem odcházela, bych bývala třeba ještě ráda nějakou dobu sloužila, ale někteří pánové se domnívali, že je důležitější, aby byli na předních místech na kandidátce a dokázali si to zařídit.“ (OP09/07)

Třetím a neméně častým důvodem opuštění politiky, který na rozdíl od dvou předchozích negativně ovlivňuje ochotu vrátit se do politiky, je pocit vyhoření, únavy, který některé respondentky po mnohaletém působení v politice pociťují. Jedna z respondentek k tomu říká: „Uvědomila jsem si, že ta představa, že se podaří hodně věcí napravit, je poněkud naivní a v okamžiku, kdy zjistíte, že to neprojde a že ta energie, kterou do toho vkládáte, není adekvátní výsledku, tak jsem si řekla, že možná musí do té politiky přijít někdo mladší, kdo má ještě větší vehemenci a sílu.“ (OP05/07)

Můžeme uzavřít, že v kontextu politických stran dosud ženy, které mají zájem o politickou kariéru, často nevolí (a v kontextu, kdy politika často představuje tzv. třetí směnu, často ani nemohou volit) pragmatické strategie vedoucí k úspěchu. Zatímco ženy se soustřeďují na řešení konkrétních politických témat a kombinují rodinu, politiku a v případě žen v místní a regionální politice také práci, muži se vedle politických témat věnují také vytváření efektivních sítí, které hrají klíčovou roli v nominačním procesu. Tomuto tématu se ještě budeme věnovat.

Pro ženy představují muži v politických stranách v současné době tzv. strážce brány (gate-keepers), jež hrají rozhodující roli při zahájení, ale také pokračování politické kariéry. Jedna respondentka říká: „Když se (ženy) rozhodnou, že to ještě chtějí vedle toho svého zaměstnání a vedle rodiny dělat, tak aby se doopravdy na ty kandidátky dostaly, musí se změnit myšlení představitelů těch politických stran a nedělat to direktivně, ale dělat to tak, že si doopravdy budou vybírat ty lidi, kteří zase mohou voliče oslovit a kteří jim mohou něco dát.“ (OP09/07) Ženy, které zastávají vysoké politické funkce, nejsou před vůlí a zvůli tohoto procesu nijak chráněny, a tak se například i úspěšná poslankyně s výrazným profilem ve vztahu k veřejnosti může ocitnout na nevolitelném místě. Z tohoto důvodu byla většina respondentek kritických jak k vlastní politické straně (pokud se jednalo o členky strany), tak ke stranám obecně. I strany, které se veřejně hlásí k politice rovných příležitostí mužů a žen, jsou svými členkami vnímány kriticky, protože „...ušlechtilé myšlenky o rovnosti mužů a žen mají většinou jen na papíře.“ (OP16/07) Muži jsou tedy ti, kteří ženy osloví, aby do politiky vstoupily, jejich opakování politického prostoru také zajišťuje, že pokud ženu do svého prostoru chtějí a přitáhnou, tak je pro ni vytvořen přijatelný prostor. Na druhé straně, pokud jim tato žena začne ve společném prostoru překážet, stejně dobře ji zase dostanou ven.

Zatímco při vstupu do politiky stojí ženy, které si často nejsou vědomy toho, co je všechno bude politika stát, při odchodu jsou to ženy, které nejen vědí, co to stojí, ale už

s tím také umění žít, umění si část těchto věcí ve svém životě srovnat a zorganizovat. Přesto – nebo z části právě proto – odcházejí. Zatímco při vstupu jsou některé z těchto žen nejisté v politickém působení, v prosazování vlastních představ, pracující výhradně s vlastní odborností, při odchodu jsou to ženy s plnou informací o vnitřních politických procesech a mechanismech, poučené z politických mocenských bojů.

Pracovní témata žen v politice

Pro fungování politiky je důležité vnímání diskursu vládnutí politickými aktéry. Stejně jako v předchozích výzkumech (např. Rakušanová a Helšusová 2006), také respondentky tohoto výzkumu považují pro vstup a působení mužů v politice za důležitou vůli k moci. Pro ženy-politiky je politika službou občanům, snahou řešit problémy. Proto jsou pro ženy klíčová témata, s nimiž do politiky vstupují a jimž se v průběhu své politické kariéry věnují. Mít silné téma považuje jedna z respondentek za nejdůležitější faktor úspěchu v politické aréně.

Ženy v politice řeší, o co opřít svou pozici v boji s ostatními účastníky politického prostoru. Zatímco muži z ženského pohledu často využívají prostých silových prvků a sociálních kontaktů, ženy většinou zdůrazňují svou odbornost v dané oblasti. Jejich původní profese, vzdělání, zkušenosti jsou pro ně důležitým zdrojem důvěry sama v sebe. Často proto také vyhledávají témata působení, která se jejich profesí týkají. Proto je mezi ženami politikami méně těch, které např. rozhodují o infrastruktuře a podobných oborech, pokud nesouvisí s jejich profesí, zatímco mezi muži politiky je tato možnost daleko běžnější. (Nelze se domnívat, že do oblasti politiky vstupují pouze lidé, kteří hledají jen jiný stupeň uplatnění své odbornosti. Často zde právě naopak překračují hranice svých původních profesí nebo je zcela opouštějí.) K tomu dodává jedna z respondentek: „Žádná z žen, které se chtějí angažovat v politice, nemusí mít strach z toho, že by nebyla nějak dostatečně odborně kvalifikovaná, protože muži, mnozí muži si tuto otázku rozhodně jako nekladou.“ (OP12/07)

Většina respondentek se ve své politické kariéře věnovala tématům, která řadíme do tzv. politiky péče – vzdělávání, zdravotnictví, sociální péče, kultura, umění, ekologie. Několik respondentek mezi svá témata zařadilo také rovné příležitosti, a to jak obecně – tedy rovné příležitosti společenských či sociálních skupin, tak rovné příležitosti mužů a žen. Jakousi skupinu neutrálních témat, kterým se věnovalo několik respondentek, tvoří právo a zahraniční vztahy, které v českém kontextu nehodnotíme jako silové. Pouze menší část respondentek se věnovala tzv. silovým tématům, jako je doprava, infrastruktura, finance a územní rozvoj. V kontextu tematického zaměření politické kariéry respondentek je nutné konstatovat, že všechny respondentky se věnovaly oblastem, v nichž měly nejen vzdělání, ale také praxi. Tedy pokud se ženy dostaly na pozice v některých oblastech, které jsou obsazovány tradičně muži, pak jediné díky své profesi a odbornosti. Řada responden-

tek se domnívá, že silná odbornost je pro ženu-politiku, na rozdíl od mužů-politiků, klíčovým faktorem politické kariéry.

Ženy v „mužské“ politice

Jako červená nit se všemi rozhovory vinulo silné téma – vnímání politiky jako primárně mužského světa, do něhož ženy musejí proniknout, jemuž se musejí do značné míry přizpůsobit a který se musejí pokusit změnit. S tím je pak spojeno hodnocení vztahů a pozic mužů a žen v politice. Všechny respondentky tím či oním způsobem upozorňují na odlišnosti v přístupech mužů a žen v jejich pozicích a postupech, ať už je vyhodnocují jakkoliv. Především poukazují na své zkušenosti s dominantními počty mužů a jejich formování politického prostředí. Vyhodnocují z toho pak obtíže, které jsou s tím spojené.

Primární pocit, který ženy v politickém prostředí zažívají, je ten, že se ocitají ve světě mužů a mužských pravidel. Jedna z respondentek v tomto kontextu přirovnává politickou arénu k fotbalovému hřišti: „...to je prostě fotbalové hřiště, dalo by se říct, a my když chceme hrát fotbal, musíme jít hrát fotbal, nemůžeme si jít na to fotbalové hřiště s panenkami uprostřed hry, tak to je prostě nastavený, ta politika, to je nastavený jako fotbal, fotbalová pravidla, ten prostor je jejich, ten čas je jejich, ty pravidla jsou jejich a my když tam jdeme, tak opravdu musíme hrát ten fotbal s nimi, podle jejich pravidel.“ (OP17/07)

Toto srovnání „typických“ volnočasových aktivit dívek a chlapců je velmi důležité. Shrnuje v sobě vedle hodnocení existující politické reality také srovnání mužské dravosti a ženské péče, které se projevuje i v dominantním zastoupení žen v oblastech tzv. politiky péče, jak jsme již vyložily. Jiná respondentka používá podobného příkladu při snaze popsat pocit nepatřičnosti, který podle ní dávají muži v politice pocítit ženám. Ženy pak hovoří o nutnosti se v některých ohledech podřídít a o obtížnosti nalézt správný způsob.

Část dotazovaných žen v počátku rozhovoru konstatuje, že s muži v politice neměly žádný problém a odkazovaly spíše na obecné problémy komunikace či řešení problémů s některými lidmi bez ohledu na pohlaví. Většina dotazovaných žen, včetně těch, které toto rozlišení nejprve odmítají, však v průběhu rozhovoru formuluje řadu zkušeností, které obsahují kritiku působení mužů v politice a přístupu mužů v politice k ženám. Část politiků pak pro jednání a spolupráci preferuje ženy, část naopak muže. V prvním případě jsou ženy vyhodnocovány jako praktičtější, komunikativnější. V druhém případě jako více konkurenční: „Muži mají vůči sobě rivalitu profesní, ale ženy ji mají osobní. A to je horší.“ (OP15/07)

V obou předchozích podkapitolách tak respondentky našeho výzkumu samy definují ženský diskurs moci a vymezují ho vůči dominantnímu diskursu mužskému. Pro další analýzu ženských a mužských diskursů, a jejich vzájemné interakce, by však bylo nutné na základě kvalitativního výzkumu (rozhovorů) analyzovat také diskursy mužské.

Kombinace rodinné a pracovní sféry

Důležitým tématem, o kterém se v souvislosti s působením žen v politice diskutuje a ženami je v politice silně reflektováno, je možnost kombinace rodinného života a práce v politické sféře. V obecné rovině lze říci, že je to téma, které lze sledovat velmi obdobně v oblasti pracovního nasazení žen. Ženy, které více usilují o své pracovní uplatnění a seberealizaci, mají často velmi obtížnou situaci. Propojení svého rodinného života nejen ve smyslu péče o rodinu a domácnost, ale také realizaci rodinných vztahů a mateřství jako takového spolu s pracovní dráhou, je obtížné. Tento jev je v sociologické literatuře dnes již bohatě popsán, včetně českých původních výzkumů a publikací (např. Václavíková-Helšusová a Křížková 2002; Křížková 2005; Dudová 2006).

Ženy-političky patří v tomto směru k ženám s výrazným pracovním nasazením. Jejich nevýhodou je, že se pohybují v oblasti, která je v rámci genderové konstrukce vnímána jako pro ženy méně vhodná. (Oproti např. ženě-ředitelce základní školy apod.) Musejí, podobně jako např. manažerky, více zdůvodňovat svoje působení na daném místě, obhajovat svoji pozici, čelit pravidlům prostředí, které je dominantně strukturováno dlouhodobě muži. Jedna z respondentek říká: „*Já si myslím, že bych se chovala tak, ať bych pracovala kdekoliv, čili já si nemyslím, že to je zásadní problém... to je o nějaké logistice té rodiny, vyřešení si témat, jak s dětmi a kdo s tím bude pomáhat.*“ (OP01/07) Zároveň některé regionální političky musejí kombinovat práci v politice ještě se svou běžnou profesí, což náročnost velmi zvyšuje. Ženy, které již politiku opustily, mají s tímto bohatou zkušenost. Pravdou je, že zároveň samy dále přecházejí často do pracovních pozic, které rovněž znamenají značné vytížení.

V kontextu problému kombinace rodinného a pracovního života hraje důležitou roli nastavení partnerských vztahů a dělba práce a péče v domácnosti a rovněž postoj partnera (a postoj obou k genderové rovnosti). Ve valné většině hovoří ženy-političky ze strany partnera o toleranci politické kariéry a pouze výjimečně o (aktivní) podpoře. „*Bez opory té rodiny, to musím říct, že se politika dělat nedá. Protože je to vyčerpávající, ne vždycky se v té politice daří, a mít dobré rodinné zázemí je základní předpoklad.*“ (OP01/07) Při kombinaci politické kariéry s rodinným životem stojí v životě žen proti sobě dva světy, které jsou často vyhrcočně vnímány jako protipóly – mužský svět politiky a ženský svět rodinného zázemí, v nichž obou chtějí či musejí obstát. I v tomto smyslu jsou ženy v politice o to více vnímány jako někdo, kdo sem spíše nepatří.

Dotazované ženy často zpětně hodnotí sebekriticky svoji schopnost kombinovat politickou práci s péčí o děti a domácnost. Jedna z respondentek např. popisuje ochotu manžela vykonávat po danou dobu velkou část domácích prací. Ženy-političky jsou zde zjevně neustále konfrontovány s tématem, kterým se muži-politici nezabývají. Ženy řeší, zda zvládají či nezvládají domácnost, pokud jim partner pomáhá, pak si kladou otázky, jak dlouho to vydrží, atd. Silně vnímají své nasazení v politice jako výjimečné oproti pracovním povinnostem jiných žen.

Kombinace rodinného a politického života byla všemi ženami-politickými shodně vnímána jako problém, se kterým se ženy obecně, ale i ony samy ve svém politickém životě setkaly. Jako nejobtížnější pociťují kombinaci politické práce a péče o děti, a to jak respondenty s dětmi, tak bezdětné. Především z tohoto důvodu se některé respondenty domnívají, že by do politiky měly vstupovat ženy, které již péči o děti nemusejí věnovat svůj čas.

Práce v oblasti politické sféry je totiž některými politikkami vnímána jako pro rodinu velmi ohrožující. To je jeden z faktorů, který nelze zastírat před případnými zájemkyněmi o tuto oblast a práci. Zjevně velmi záleží na bezprostředním rodinném uspořádání, zda rodina situaci zvládne či nikoliv. V průběhu politické kariéry dvou respondentek došlo k rozpadu manželství, v němž politická angažovanost ženy hrála určitou roli. I jiné z expolitiček jsou si vědomy toho, že politická profesní kariéra může pro některé ženy znamenat ohrožení rodinné stability.

Jedna z respondentek poukazuje nicméně na to, že v této oblasti mají některé nevýhody i muži, ale neuvědomují si to a tolik se o tom nehovoří. „*Ti muži, které já znám, tak většinou přijdou o rodinu, která se jim rozpadne, přijdou o styk s dětmi, neohlídají si prostě to manželství, neohlídají si to, že těm dětem se člověk musí věnovat, aby si s nimi vztah udržel. ... mají pocit, že je všechno v pořádku a pak se hrozně diví, když najednou nastane rozvod nebo odcizení s dětmi...*“ (OP10/07)

Kombinace rodinného života a politické kariéry není však jen soukromou otázkou či problémem žen-političek. Jak uvedla řada respondentek, sladování, péče o rodinu, péče o děti je často kritickým tématem v průběhu volební kampaně i v průběhu politické kariéry. Několik respondentek konstatovalo, že muži mají na politiku více času. Ženy upozorňují na časovou náročnost spojenou s politickou prací a funkcemi v řadě detailů a často také na neefektivní využívání času ze strany mužů. Několik žen popisuje situace, kdy muži podle nich nepostupují efektivně kupředu, ale užívají čas k vlastní exhibici, nebo nesledují nalezení řešení problému. Samy si to pak vysvětlují tím, že muži nemusejí spěchat domů za řadou dalších povinností a za dětmi, zatímco ony musejí, takže jsou často tlačeny k efektivnější a rychlejší práci. Sladování ženy-političky oslabuje, protože nemají tolik disponibilního času účastnit se neformálních setkání, často v restauracích, při tzv. zákulisní politice.⁵

Na nepříjemné situaci se pak také podílí okolí, které v některých momentech dává ženě pocit, že v určitém kontextu překračuje svým působením v politice meze tradičních představ. Jedna z respondentek to dokladuje velmi typickou zkušeností: „*Každý se mě ptal, co tomu říká váš manžel? Ptá se někdo manželky? Jako, co tomu říká vaše manželka, že jste se rozhodl jít do politiky? Ten si dělá co chce, odjakživa to tak bylo.*“ (OP15/07). Tlak veřejného mínění zde jistě není nezanedbatelným prvkem, jakkoli většina dotazovaných žen konstatuje, že např. vztahy s přáteli, které se po vstupu do politiky nutně různě protříbily, mají stejné jako před vstupem do politiky.

Ženy-političky se musejí zabývat dvojnásobnou nepříjemnou situací – na jedné straně je rodinné závazky a tradiční předsta-

va naplňování genderové role ženy, matky, manželky velmi svazují v práci na politické scéně a na straně druhé jim práce v politické oblasti omezuje možnosti realizace rodinného života. Nelze zde podat recept na nejlepší řešení. Každá z respondentek nacházela jiné způsoby, jak tuto situaci řešit, každá měla jiné výchozí podmínky a každá se také setkávala s jinými následky, případně cenou, kterou za to musela zaplatit. Je však nutné vstoupit do takové situace s plným vědomím překážek, se kterými se žena může na cestě k politické práci setkat, a zvážit své vlastní možnosti překonání těchto obtíží. Současná společenská situace a situace uvnitř politických stran rozhodně nijak ohleduplné podmínky nevytváří.

Kombinace rodinného a pracovního života tedy poukazuje na přetrvávající patriarchální model rodiny – pro politickou kariéru žen je klíčové skloubení politické kariéry a rodinného života, protože však přetrvává tradiční rozdělení genderových rolí, vnímají ženy-političky domácí práce jako svou povinnost. Podpora nebo alespoň tolerance politických aktivit ze strany rodiny je tak jednou z důležitých podmínek vstupu do politiky.

V kontextu výzkumné otázky je však nutné konstatovat, že přestože se kombinace rodinného a pracovního života političek jeví jako vysoce komplikovaná, v žádném rozhovoru explicitně nezaznělo, že tyto problémy vedly k odchodu z politiky.

Možnost nápravy

Zeptaly jsme se bývalých političek také na možnosti nápravy nízkého zastoupení žen v politice. V tomto ohledu nezastávají respondentky jednotné stanovisko. První část se domnívá, že by do politiky mělo vstoupit více žen – tedy, že ženy v politice nejsou, protože v ní být nechťejí. Situaci pak vyřeší generační výměna a nelze ji proto ovlivnit externími mechanismy: „*Může se to výhledově změnit, když do tohoto mužského prostředí ony samy vtrhnou a nenechají si líbit ty ústrky.*“ (OP11/07)

Část respondentek chápe postavení žen v politice v kontextu postavení žen ve společnosti a apeluje na společenskou změnu směrem k rovným příležitostem mužů a žen a na nutnost výchovy v této oblasti. „*No tak to by muselo být úplně od základů ve škole, ... ne jenom v té občanské výchově, ale úplně od základů, kdy se... začíná výchova sebevědomí těch žen tvořit.*“ (OP13/07) V tomto kontextu lze ke změně přispět přípravou a podporou mladých žen. Tyto názory rezonují s představou, že mladší generace žen, které budou mít vyšší vzdělání, bohatší zkušenosti z pracovního prostředí a rozhodovacích procesů v pracovní oblasti, bude lépe schopna čelit nástrahám dominantně mužského politického prostředí a uplatnit se v něm.

Významně pravidelně se ve vyprávěních bývalých političek objevil názor, že situaci lze změnit pouze skokově, zavedením časově omezených kvót: „*Já říkám, že až těch žen bude 40 %, tak ty nápravy budou. ... dokud nebude 40 % žen ve výkonných výborech, dokud nebude v Parlamentu, dokud nebude v Senátu 40 % žen, tak ta změna nenastane.*“ (OP16/07) Tyto

ženy vnímají kvóty jako dočasnou pomoc při nápravě stávající situace. Považují je za oporu v procesu hojení pomyslného dočasného nedostatku. „*Já jsem byla velmi výrazně pro kvóty. Já jsem je prosazovala, ale říkala jsem, že je to berlička. Že je to berlička, když máte zlomenou nohu, tak taky potřebujete nějakou hůl, o kterou se nějakou dobu opřete, než se ta noha uzdraví.*“ (OP16/07) Kvóty spatřují některé bývalé političky jako důležitý nástroj v případě, že se už některá žena rozhodne do politického prostředí vstoupit, odhodlá se věnovat tomu svůj čas. Pak je nutné, aby dostala také možnost.

Je zjevné, že i pro ženy, které v politice působily, jsou přijatelné či vyhovující jiné způsoby pro prosazení většího počtu žen v politice. Skutečností pak je, že určitá část žen se do politiky vždy pravděpodobně dostane, pokud v tomto směru vyvine enormní úsilí. Příležitosti, jaké se otvíraly v raných procesech české demokratické politické scény, se již pravděpodobně nebudou opakovat, takže hledání vhodných mechanismů, které by zajistily větší příliv žen do politiky, včetně kvót, je jistě na místě, přinejmenším v rovině motivační.

Respondentky našeho výzkumu tedy chápou kvóty jako možnost zmírnit společenské bariéry participace žen v politice. To podporuje rovněž srovnání empirických šetření postojů občanů ČR k zastoupení žen v politice, v nichž sledujeme zvyšující se trend podpory zapojení žen do politického života (Rakušanová a Helšusová-Václavíková 2006).

Závěr

Česká politická scéna zaznamenala v posledních letech odchod řady žen, které působily v politice dlouhodobě, spoluurčovaly nejen podobu české politické scény, ale také formovaly demokratizační procesy u nás a jejich výsledné provedení. Řada těchto žen vstupovala do politiky za velmi výjimečných okolností. Tyto okolnosti se již pravděpodobně nebudou opakovat. I proto je pozornost řady organizací i jednotlivců orientována na hledání přijatelných mechanismů, které by otevřely politický prostor ženám ve větší míře.

Ženy odcházející z politiky se často nacházejí ve specifickém bodu zlomu, kdy ostře vnímají a hodnotí jak politickou scénu jako takovou, tak vlastní jednání a práci v tomto prostředí. Někdy hořce konstatují své chyby, které je přivedly k momentu odchodu, ne vždy dobrovolnému. Odcházející političky však většinou vykazují hlubokou sílu spojenou se svými rozhodnutími, s představou sebe sama a své role v konkrétních situacích a procesech. To jsou prvky, z nichž je velmi dobré se učit.

Obecně respondentky definovaly politiku jako dominantně mužský, technokratický svět, v němž hrají primární roli „mužské“ priority a hodnoty. Ženy se proto musejí v politice vyrovnat především s tím, že vstupují do prostoru určeného muži a této skutečnosti mohou čelit různými způsoby.

Možnými postupy jsou přizpůsobení se mužským pravidlům popřípadě hledání slabých míst takto profilovaného prostředí a využívání tzv. (stereotypně) ženských stra-

tegií. Je zřejmé, že tento závěr není v souladu s představou genderově korektního prostředí a rovných příležitostí mužů a žen v politice. Zároveň však není možné zastírat, že některé ženy s dlouhodobou zkušeností politické praxe se touto cestou vydávaly.

Zatímco část respondentek, která disponovala schopnostmi a dovednostmi, které se mužským charakteristikám více blíží, tyto stereotypní strategie odsuzuje a nevyužívá, jiné ženy je volí. Tyto strategie spočívají v manipulaci využívající ženské charakteristiky. Deklarovaná slabší pozice žen je využívána pro výsledné zvýhodnění ženy v určité situaci. Těchto žen je mezi stávajícími političkami výrazná menšina.

Oba postupy – přijetí maskulinních vzorců chování na straně jedné, či utilizace stereotypně ženského chování na straně druhé – však znamenají akceptaci politického prostředí jako dominantně mužského. I ženy, které využívají některých těchto postupů, konstatují, že jediným možným způsobem, jak změnit stávající situaci, je přítomnost většího počtu žen v politickém prostředí, která bude nutně znamenat výraznou změnu postupů a chování, které jsou tomuto prostředí vlastní.

Nejdoporučovanějším způsobem, jak se prosadit na politické scéně, je důraz na vlastní odbornost, pracovní nasazení, vzdělání, získanou praxi. Samy političky ale přiznávají, že v důsledku sledování konkrétních témat a odborné diskuse opomíjejí věnovat pozornost vnitropolitickým procesům. Důsledkem je pak často právě konec jejich politické kariéry, ať již proto, že je muži odstraní z volitelných míst nebo je vypudí v otevřených konfliktech. Rovněž třetí důvod odchodu žen z politiky, na který jsme poukázaly, vyhoření, souvisí více s nemožností obsahově realizovat politickou práci a s únavou z vnitropolitických bojů.

Doporučení, které je proto nutné zde uvést, spočívá v přípravě na práci uvnitř politických struktur. Ženy ji mají ztíženou tím, že je jich v politických stranách méně, jsou často vyloučeny z neformálních jednání, která se odehrávají v pánské společnosti, a o to více musejí být schopny vyjednávání, využívání stranických mechanismů. Dobře to vystihuje jedna z respondentek: „...je to hodně mužská společnost, to znamená, že ženská musí podat větší výkon...“ (OP11/07)

Problematické pak je, pokud se ženy vstupující do prostoru politiky, která je jednoznačně mocenským prostorem, zřikají vůle po moci jako něčeho, co považují za negativní charakteristiku politické práce. Pokud chtějí participovat na prostoru, který slouží k přerozdělování moci, musejí si také o tuto moc říci, být ochotny o ni bojovat a sdílet možnosti i obtíže, které jsou s tím spojeny. Musejí akceptovat participaci na mocenských procesech jako na legitimní součásti politické práce, nemohou ji dále vnímat jako něco výhradně mužského, popřípadě problematického či morálně závadného.

Na základě analýzy rozhovorů můžeme konstatovat, že působení žen v politice negativně ovlivňují všechny tři typy bariér, které identifikuje Pippa Norris: institucionální, individuální i společenské bariéry (Norris 2004). Zku-

šenosti žen, které politiku opustily, poukazují na skutečnost, že bariéry se netýkají pouze vstupu žen do politiky, ale také působení v politice jako takové – nominační procesy a individuální vztahy uvnitř politických stran mají klíčový vliv na možnost pokračovat v politické kariéře, stereotypy a strategie ovlivňují strategické volby aktérek a postoje občanů dosud nevytvářejí dostatečný tlak na proměnu společenských postojů a institucionálního uspořádání (kvóty, fungování stran).

Literatura

- Budilová, S. 2008. *Participace žen v norské politice*. Rigorózní práce FSS MU. Brno: FSS MU.
- Dahlerup, D. 1998. „Using Quotas to Increase Womens Political Representation.“ Pp. 91–108 in Karam A. et al. *Women in Parliament: Beyond Numbers*. Stockholm: IDEA.
- Dahlerup, D. 2006. „The Story of the Theory of Critical Mass.“ *Politics and Gender*, Vol. 2, No. 4, 511–521.
- Dudová, R. 2006. „Partnerský život a sladování práce a rodiny v páru u žen a mužů v manažerských pozicích.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 7, č. 2: 58–60.
- Galligan, Y., Clavero, S., Calloni, M. 2007. *Gender Politics and Democracy in post-socialist Europe*. Opladen: Barbara Budrich Publishers.
- Křížková, A. (ed.). 2005. „Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie“. *Sociologické studie/Sociological studies*. 05:04. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Merkel, W. 1998. „Die Konsolidierung postautoriärer und posttotalitärer Gesellschaften“, Pp. 30–58, in: Beyme, K., von/Offe, C. (Hrsg.). *Politische Theorien in Ära der Transformation. Sonderheft der Politischen Vierteljahresschrift*. Opladen.
- Merkel, W. 2004. „Embedded and Defective Democracies.“ *Democratization*, Vol. 11, No. 5: 33–58.
- Merkel, W., A. Croissant. 2004. „Conclusion: Good and defective democracies.“ *Democratization*, Vol. 11, No. 5: 199–213.
- Merkel, W. 2007. „Gegen alle Theorie? Die Konsolidierung der Demokratie in Ostmitteleuropa“. *Politische Vierteljahresschrift*, 48, No. 3: 413–433.
- Mouffe, Ch.. 1995. „Feminism, Citizenship, and Radical Democratic Politics.“ Pp. 315–331 in Nicholson, L. J., Seidman S. (eds.). *Social Postmodernism: Beyond Identity Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nyklová, B. 2008. *Reprezentace skupinových zájmů jako argument v demokratických teoriích vztahený k politickému zastoupení žen*. Manuskript.
- Phillips, A. 1993. *Democracy and Difference*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Rakušanová P. et al. 2004. *Analýza nízkého počtu žen v politických a rozhodovacích funkcích*. Závěrečná zpráva projektu MPSV ZVZ 111.
- Rakušanová, P., Helšusová-Václavíková, L. 2006. „Ženy v mužské politice“ in Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.) *Mnohohlasem. Mapování pro-žensky orien-*

tovaných aktivit po roce 1989. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Simmel, G. 1984. *On Women, Sexuality, and Love*, edited and with introduction by Guy Oakes, New Haven: Yale University Press.

Skjeie, H. 1998. „Credo on Difference – Women in Parliament in Norway.“ Pp. 183–190 in Karam, A. et al. *Women in Parliament: Beyond Numbers*, Stockholm: IDEA.

Václavíková-Helšusová, L., Křížková, A. 2002. „Sociální kontext života žen pracujících v řídicích pozicích“. *Sociologické texty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Poznámky

1 Podle Dahlerup vzniká kritická masa v případě, že ženy obsadí okolo 30 % zastupitelského orgánu. Po dosažení kritické masy dojde podle Dahlerup k následujícím změnám: 1. akceptace političek, 2. ve výkonnosti a efektivitě práce političek, 3. v celkovém sociálním klimatu instituce, 4. politické kultury, 5. politického diskursu, 6. politických rozhodnutí a celkově k nárůstu moci žen (Dahlerup 2006: 513 podle Budilová 2007). V praxi kritická masa může podpořit zastoupení žen, nikoli však jejich substantivní reprezentaci.

2 Norská politoložka Hege Skjeie ve své analýze norské politiky konstatuje, že „pravicová *Pokroková strana* je jedinou norskou politickou stranou, která nemá jasně definovaná vnitřní pravidla pro rozdělení vedoucích funkcí mezi muži a ženami“ (Skjeie 1998).

3 Sběr dat se uskutečnil v měsících březnu až červnu roku 2007. V rámci analýzy autorky pracovaly s doslovnými přepisy rozhovorů, z nichž také užívají konkrétní citace jednotlivých političek pro objasnění analyzovaného tématu. K jednotlivým rozhovorům je přidělen kód, který je užíván pro anonymní identifikaci zdrojového rozhovoru, jak je vidět dále v textu analýzy.

4 Důvody nominace na nevolitelnou pozici lze na základě rozhovorů zobecnit jako „amalgam“ individuálních faktorů – vztahů uvnitř strany. Tato problematika není dosud v ČR podrobně zmapována. Nominace na nevolitelné místo se často překrývají s konfliktem uvnitř strany.

5 To, že tyto formy poloformálních či zcela neformálních setkání jsou nedílnou součástí politiky, podporuje i bývalá ministryně Petra Buzková, která v jednom z rozhovorů poskytnutých médiím po svém odchodu z politiky uvedla, že v době jejího působení chodili někteří ministři pravidelně společně do sauny. Přesto, že projevila zájem účastnit se této společné aktivity, byla svými kolegy odmítnuta.

PhDr. Lenka Václavíková-Helšusová, PhD., působí na Pedagogické fakultě Technické univerzity v Liberci, kde vyučuje sociologii a vybrané společenské problémy. Spolupracuje se soukromou výzkumnou společností Gabal, Analysis & Consulting. Externě spolupracovala se Sociologickým ústavem Akademie věd s oddělením Gender & sociologie. Korespondenci zasílejte na adresu: helsusova@volny.cz.

PhDr. Petra Rakušanová, M.A., PhD., pracuje jako vědecká pracovnice v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR v oddělení Sociologie politiky. Mimo jiné se zde věnuje tématu postavení žen v politice. Absolvovala doktorské studium politické sociologie ve společném doktorském programu FSV UK a Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Studuje dále doktorské studium politologie na Jean Monnet Centre for European Studies, Bremen University v Německu. Korespondenci zasílejte na adresu: petra.rakusanova@soc.cas.cz.